Historyczne uwarunkowania rozwoju idei gnostyckich w Egipcie w świetle tekstów setiańskich z Nag Hammadi

W 1945 roku w Egipcie został odkryty zbiór trzynastu papirusowych kodeksów napisanych w języku koptyjskim. Ten zbiór tekstów został nazwany „biblioteką z Nag Hammadi" – od miejsca gdzie zostały odnalezione. Spośród pięćdziesięciu jeden odkrytych tekstów, czterdzieści dziewięć było wcześniej nieznanych. Z późniejszych badań nad tymi tekstami wywnioskowano, że większość manuskryptów z Nag Hammadi współcześnie identyfikuje się jako pisma setiańskie, czyli należące do nurtu gnostycyzmu setiańskiego.

Przełomem w badaniach i w opisie gnostycyzmu setiańskiego były prace Hansa-Martina Schenkego. W swoich publikacjach zwrócił on uwagę na kategorie przynależności do korpusu setiańskiego. Schenke wskazał trzynaście wyróżników setiańskości. Zaliczył do nich między innymi poczucie bycia potomstwem Seta, uznanie Seta za zbawiciela czy prominentną obecność niebiańskiej trójcy: Ojciec-Matka-Syn. To pozwoliło zaliczyć do korpusu setiańskiego teksty takie jak: *Apokryf Jana*, *Hipostazę archontów*, *Ewangelię Egipcjan*, *Apokalipsę Adama* czy *Trójkształtną Protennoię*.

Setiański gnostycyzm, z bogatym systemem koncepcji i idei, zrodził się i rozwijał w konkretnych uwarunkowaniach historycznych i pod ich wpływem. Zachęciło to autora niniejszej pracy do poszukiwania odpowiedzi na pytania dotyczące sytuacji sytuacji politycznej, społecznej, intelektualnej oraz religijnej, w której powstawały odnalezione teksty setiańskie i która wpływała na wyrażone w tych tekstach idee i ich kształt. Zbadanie i przedstawienie okoliczności sprzyjających powstaniu tekstów setiańskich oraz bogactwo ich treści stały się motywacją opracowania tematu historycznych uwarunkowań rozwoju idei gnostyckich w Egipcie w świetle tekstów setiańskich z Nag Hammadi.

W pracy szczegółowej analizie poddano historię odkryć, dzieje tekstów i tło historyczne gnozy oraz literacki charakter tekstów źródłowych. Identyfikacja i pogłębiona analiza tych uwarunkowań, które zarówno wpłynęły na powstanie tekstów, jak również zadecydowały o ich specyficznej treści, stały się celem niniejszej pracy. Syntetyczne ujęcie i prezentacja wyników szczegółowych analiz własnych zostały przeprowadzone w kontekście przeglądu dotychczasowych badań.

Najpierw zostały przedstawione teksty źródłowe pochodzące z biblioteki Nag Hammadi. Następnie ukazano czasy, w których idea setianizmu była żywa. Zostały zaprezentowane zagadnienia polityczne, uwzględniające okres ptolemejski oraz rzymski w Egipcie. W ramach zagadnień społecznych omówiono hierarchię społeczną oraz konsekwencje ówczesnego porządku społecznego. Analiza i prezentacja tła intelektualnego była skoncentrowana na problematyce ówczesnej kultury i edukacji oraz szkół filozoficznych. Zostały zaprezentowane także uwarunkowania religijne, od religii staroegipskiej, poprzez synkretyzm religijny, kulty misteryjne, hermetyzm, po judaizm aleksandryjski i chrześcijaństwo.

Następnie został podjęty temat gnostycyzmu i jego charakterystyka. Przeprowadzono analizę prób definicyjnych gnostycyzmu oraz w nawiązaniu do nich wskazano przyjętą definicję gnostycyzmu. W dalszej części zostały przedstawione koncepcje pochodzenia gnostycyzmu oraz ich konsekwencje. Dla uzupełnienia historycznego obrazu gnostycyzmu wskazano na opinie herezjologów, czyli najstarszych chrześcijańskich badaczy gnostycyzmu.

Na koniec idee setiańskie zostały poddane analizie. W tym celu podzielono idee na trzy grupy treściowe: kosmologiczne i kosmogoniczne (idee boskości oraz uporządkowania świata), soteriologiczne i eschatologiczne (idee duchowego nasienia Seta oraz zbawiciela i zbawienia) oraz antropologiczne i antropogeniczne (idee pochodzenia człowieka, struktury człowieka oraz kobiecości i męskości). Te idee zostały zaprezentowane w świetle tekstów źródłowych, a następnie skonfrontowane z tłem historycznym. To pozwoliło dokonać syntezy, obejmującej wiedzę o tym, co najmocniej wpłynęło na kształt konkretnej idei.

Okazało się, że istotnym uwarunkowaniem społecznym, które wpłynęło na kształt idei setiańskich, było przywiązanie do konserwatywnego myślenia. To uwarunkowanie jest czytelne w środowisku społecznym, które w sposób niezwykle poważny traktowało instytucję małżeństwa i rodziny. Przykładem tego myślenia było wskazanie na prawo ojca do porzucenia nowo narodzonego dziecka (*ius vitae ac necis, ius exponendi*) w ujęciu idei Sophii. Podobne uwarunkowania są widoczne w idei kosmosu i uporządkowania świata, wyrażonej językiem opisującym relacje w rodzinie rozumianej patriarchalnie, z wyrażaną implicite zasadą *pater potestas*.

Teksty setiańskie w niezwykły sposób ukazywały rolę kobiety i kobiecości. W setianizmie kobieta była przedstawiana w ideologicznym napięciu między prestiżem i niezależnością kobiety egipskiej a patriarchalnym prawem i obyczajami rzymskimi. Rzymską

mentalność w tej kwestii najlepiej wyrażały przepisy dotyczące dozwolonych i niedozwolonych zachowań seksualnych, zwłaszcza gwałtu. Zwyczaj i prawodawstwo rzymskie nie tyle chroniły kobiecą godność, co dbały o kobietę jako niezbędnego członka rodziny w znaczeniu prokreacyjnym oraz wskazywały na potrzebę ochrony godności mężczyzny, jej męża czy opiekuna.

Niezmiernie ważne okazało się uwarunkowanie idei setiańskich filozofią platońską. Wpływ platonizmu można wskazać praktycznie w każdej z badanych idei setiańskich. Dowodem tego są liczne bezpośrednie nawiązania do literatury platońskiej. Filozofię platońską można uznać za podstawowe uwarunkowanie idei kosmosu, chaosu, heimarmene, pleromy czy idei antropologicznych.

Najważniejszym uwarunkowaniem religijnym dla gnostycyzmu setiańskiego był judaizm aleksandryjski. Setiańskie teksty z Nag Hammadi w bardzo dużym stopniu nawiązują bezpośrednio i pośrednio do treści biblijnych. Zwłaszcza pierwsze rozdziały *Księgi Rodzaju* były punktem wyjścia do wielu setiańskich komentarzy, egzegez czy parafraz zaprezentowanych w tekstach gnostyckich. Stary Testament i judaistyczne hagady głęboko warunkowały i nadały kształt idei zbawiciela i zbawienia.

Najprostszym podsumowaniem wniosków, które płyną z analizy uwarunkowań badanych idei, jest stwierdzenie, że gnostycyzm setiański był „dzieckiem swojej epoki". W tekstach setiańskich można wyczytać echa procesów i zmian, które miały miejsce na wielu płaszczyznach, zwłaszcza w przestrzeni społecznej, intelektualnej i religijnej.

Łukasz Koszałka